

Мельникович Галина

старший викладач кафедри суспільно-гуманітарної освіти
Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,

м. Рівне, Україна

ORCID: 0000-0002-4883-7286

e-mail: galinagrivorivna@ukr.net

РОЛЬ СУЧАСНОЇ ХУДОЖНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІДЛІТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглянуто проблему ролі сучасної художньої української підліткової літератури у формуванні ціннісних орієнтацій учнів середнього підліткового віку. З'ясовано, що саме для цього вікового періоду характерне наслідування позитивних вчинків героїв художніх творів (як результат читання художньої літератури), які сприймаються не лише на когнітивному та емоційному рівнях, а й проявляються у поведінці.

Увагу акцентовано на аксіологічному впливові художньої підліткової літератури на особистість підлітка, що зумовлена специфікою сприймання прочитаного.

Доведено, що визначальна роль української художньої підліткової літератури для формування ціннісних орієнтацій учнів середнього підліткового віку полягає у тому, що художнє слово великою мірою впливає на емоційну сферу читача, сприяє формуванню його реакцій на різні життєві події, змінює його ставлення до навколишнього світу й самого себе. Завдяки літературним можливостям у процесі читання у підлітковій уяві відображається певна картина, конкретна ситуація, образ, описані події сильно переживаються; і чим сильніші ці переживання, тим багатші його почуття і уявлення про дійсність. Підліток ніби проникає всередину подій художнього твору, стає їх співучасником. Отож, моральні норми й правила поведінки, характерні для героїв художніх творів, сприймаються й стають ціннісними життєвими орієнтаціями.

Ключові слова: аксіологічний вплив, підліткова література, ціннісні орієнтації, учні середнього підліткового віку, художнє слово, емоційна сфера.

Постановка проблеми. У складних умовах нинішньої суспільної нестабільності значно актуалізується проблема формування і розвитку особистісної системи ціннісних орієнтацій учнів середнього підліткового віку засобами української художньої літератури. У сучасному освітньому просторі українська художня література для цієї вікової категорії дітей є вагомим компонентом змісту літературної освіти, що спрямований на їх соціокультурний розвиток.

Нові завдання особистісно-орієнтованої парадигми, як основи сучасних освітніх реформуваль, потребують пошуку ефективних шляхів й засобів трансформації змісту освітнього процесу у закладах загальної середньої

освіти. Відтак, у теорії і практиці виховання значно актуалізується проблема якісного оновлення змістових концепцій літературної освіти учнів середнього підліткового віку як основи формування їх ціннісних орієнтацій із урахуванням вікових й психофізіологічних особливостей.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема ролі сучасної художньої української підліткової літератури у формуванні ціннісних орієнтацій учнів середнього підліткового віку досі ще не знайшла повного наукового відображення. Попри це науковцями вивчаються й досліджуються різні аспекти підліткової літератури, її особливості й значимість в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти (У. Баран, К. Зайцева, Т. Качак, В. Кизилова, Л. Овдійчук, Б. Салюк); функціональні параметри змісту і процесу літературної освіти у школі із урахуванням педагогічних підходів й психологічних особливостей до учнів середнього шкільного віку (І. Бойцун, О. Джеджелей, О. Ісаєва, Г. Клочек, В. Мартиненко, Р. Мовчан, В. Науменко, О. Ніколенко, В. Пасічник, О. Савченко, О. Скрипченко, О. Слоньовська, М. Сулима, Б. Шалагінов, В. Шуляк та ін.). Вченими визначено теоретико-методологічні засади дослідження зазначеної проблеми та напрямки наукових розвідок, уточнено понятійний апарат і науковий інструментарій. Зазначимо, що науковці суголосно наголошують на вагомості ролі літературної освіти у формуванні ціннісних орієнтацій як основи життєдіяльності учнів середнього підліткового віку. На часі комплексний аналіз її змістових і процесуальних виховних аспектів із урахуванням сучасних вимог та психолого-педагогічних особливостей учнів закладів загальної середньої освіти.

Мета статті – окреслити роль сучасної художньої української підліткової літератури у формуванні ціннісних орієнтацій учнів середнього підліткового віку; здійснити педагогічний аналіз особливостей літературної освіти, шляхів оновлення її змісту відповідно до шкільних програмно-нормативних вимог.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмінною ознакою сучасного етапу розвитку художньої української підліткової літератури, відображеною у змісті шкільної літературної освіти, що якісно відрізняється від попередніх, є наявність інноваційних ідей і нової проблематики художніх творів. З огляду на вищенаведене, у науковій педагогіці поняття «літературна освіта» тлумачиться не лише як освітній, а й як виховний процес. Читання підлітками середнього віку сучасної художньої української літератури тлумачиться як рекреаційний засіб, що сприяє їх емоційному врівноваженню чи дозвіллевій діяльності. Тому, літературна освіта підлітків середнього віку посідає вагоме місце у формуванні їх цілої системи ціннісних орієнтацій, необхідної для ефективної самореалізації в соціумі.

Згідно висновків науковців середній підлітковий вік у хлопчиків охоплює період з 13 до 16 років, у дівчаток - з 12 до 15 років, (середній - відповідно із 14 до 15 років та з 13 до 14 років). Зважаючи на вікові та психологічні особливості згаданого віку, зазначимо, що сам термін «учень середнього підліткового віку» характеризує особистість із незрілістю суджень, імпульсивністю при сильному бажанні приймати власні рішення, наполягати на своєму. Об'єктивно перед дитиною постають вагомі проблеми власної самоідентифікації, свідомого вибору подальших шляхів самореалізації, що потребує певного рівня сформованості системи ціннісних орієнтацій.

Загальновідомо, що у педагогічній психології дефініція «ціннісні орієнтації підлітків середнього віку» – найважливіший компонент свідомості особистості, що істотно впливає на сприйняття навколишнього середовища, ставлення до суспільства, соціальної групи, на уявлення людини про саму себе. Як елемент структури особистості згадані орієнтації відображають її внутрішню готовність до дій, спрямованих на задоволення потреб і цілей, визначають напрям її поведінки у всіх сферах діяльності. Особливості ціннісних орієнтацій підлітків середнього віку полягають у тому, що вони являють собою, порівняно з попередніми віковими етапами, структуровану й ієрархізовану систему ціннісних уявлень, що виражають суб'єктивне ставлення особистості до об'єктивних умов життя, реально детермінують вчинки і дії людини, проявляються в поведінці (Гром'яка, 2006, с.44). Тобто, саме школярі середнього підліткового віку проживають один із найскладніших періодів свого життя – самоутвердження власної дорослості. «Особливо актуальним у період дорослішання є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, саморозвитку і самореалізації» (Коханова, 2017, с.113–117).

Варто зазначити, що сучасний учень середнього підліткового віку за своїми психофізіологічними й динамічними характеристиками істотно відрізняється від школяра цієї ж вікової категорії, який жив трохи раніше. Нинішній школяр здатний до швидшого й повнішого оволодіння інформацією, готовий до системного навчання й проявляє пізнавальну і суспільну активність. Згадані особливості проявляються ще в молодшому віці та набувають особливої вагомості у середньому підлітковому віці (Скрипченко, 2009).

Відтак, під кутом зору вище наведеного, у змісті шкільної літературної освіти, значно актуалізується роль художньої української підліткової літератури саме для учнів середнього підліткового віку.

У науково-методичному аспекті курс літератури у загальноосвітній школі поділяється на декілька частин і етапів, кожен з яких вирізняється наступністю, принципами відбору літературних текстів, специфікою програм та методик. Тобто, учні середнього підліткового віку (8–9 класи) перебувають на другому етапі, основним завданням якого є систематичне читання (Концепція літературної освіти, с. 12).

Літературна освіта, як світоглядний предмет, сприяє формуванню інтелектуальних особистісних потенціалів, вона також забезпечує всебічний розвиток школярів. Тому не лише пізнавальна література є підлітковою, сюди відносяться також твори пригодницького і фантастичного жанрів, що задовольняють допитливий, здатний до самовизначення літературний смак учня середнього підліткового віку.

Звісно, що нові реалії сьогодення, практичне втілення людино-центрованої педагогічної парадигми потребують інноваційних підходів до змісту шкільної літературної освіти, вносять певні зміни у якісну складову літератури для підлітків середнього віку, наповнюючи її новими змістовими концентрами, сучасною тематичною проблематикою, аксіологічними орієнтирами сприйняття художніх творів. Тому розвиток змісту літературної освіти учнів-підлітків середнього віку у закладі загальної середньої освіти на сучасному етапі, зумовлений певними відмінними ознаками, новітніми

наративними параметрами підліткової літератури, а саме: зняття тематичних табу, зміна минулих традиційних підходів у характеристиці образів героїв творів, нової тематичної наповненості, жанрово-стильової виразності, образного різнобарв'я сучасної книги; поглиблена психологізація поведінки і дій персонажів, зосередженість довкола зображення вчинків героїв-підлітків середнього віку, акцентована увага на дітях із проблемами у поведінці; занурення у комунікаційний простір читача, що спонукає його до внутрішнього діалогу, сприйняття чи засудження позицій персонажів творів; акцентуація на пріоритеті розважальності, тощо (Концепція літературної освіти, с.12).

Ще однією вагомою особливістю сучасних прозових й поетичних художніх творів української підліткової літератури є її мовна виразність, жанрове розмаїття та яскравість персонажів, що імponує уподобанням підлітків середнього віку. Українська підліткова художня література має стати джерелом набуття ними життєвого досвіду, ціннісних засад. Розмаїття образів художньої літератури для підлітків середнього віку слугує аксіологічним засобом розвитку людяності, гуманних почуттів особистості, активує і поглиблює усвідомлення таких ціннісних орієнтацій, як добро, толерантність, справедливість, почуття відповідальності й обов'язку.

Отже, сучасна українська підліткова проза, а саме: літературні казки, пригодницькі, реалістичні, історичні, автобіографічні, бібліографічні, детективні й фантастичні оповідання, повісті і романи є вагомим джерелом процесу формування ціннісних орієнтацій підлітків середнього віку, роль яких невинно зростає.

Відтак, незаперечною постає потреба аналізу сутнісних змін у сучасній шкільній українській художній підлітковій літературі й визначення її аксіологічного потенціалу у вихованні гуманних почуттів підлітків середнього віку, за якого інтерес до вчинків, мотивів поведінки, внутрішнього світу, переживань героїв художніх творів становитиме основу особистісно ціннісного орієнтування.

Практична реалізація такого підходу неможлива без участі дорослого, вихователя, наставника, який має допомогти підлітку зрозуміти художній образ, висловити своє ставлення до нього, допомогти зрозуміти свій душевний стан після прочитаного, розвинути здатність до саморефлексії, уміння порівняти й узагальнити прочитане. Позитивним результатом цієї роботи має стати належний рівень літературного розвитку підлітків середнього віку, їх здатність порівнювати із прочитаним не лише вчинки літературних героїв, але й свої, а також вчинки інших.

У методичному контексті коло читання на цьому етапі літературної освіти визначається в основному програмами з літератури. І тільки незначна частка – це твори, які читають діти під час позакласного читання, самостійно, за додатковими рекомендаціями вчителів, бібліотекарів, друзів тощо. Оновлена шкільна програма з української літератури містить твори наших сучасників: Степана Процюка («Аргонавти»), Олександра Гавроша («Неймовірні пригоди Івана Сили»), Марини Павленко («Русалонька з 7-В»), Зірки Мензатюк («Тасмания козацької шаблі»), Галини Малик («Незвичайні пригоди Алі в Країні Недоладії»), Володимира Рутківського («Джури козака Швайки») та ін.

Попри наявності такого змістового літературного наповнення проблема формування ціннісних орієнтацій підлітків середнього віку засобами української художньої літератури вирішується не повною мірою. Почасти учні прочитують програмові твори формально, без належного інтересу, осмислення, сприймають текст передусім як джерело інформації, об'єкт розумової, аналітичної діяльності. Аксіомою є те, що, коли учень емоційно-особистісно не залучений до процесу читання, через що діалог між ним і текстом відсутній, якщо прочитане не обговорюється у процесі читання, то воно ніяким чином не торкнеться його душі й, напевне, не вплине на формування його ціннісних орієнтацій.

Отже, постає проблема прагматичного ставлення сучасних школярів до читання. І вирішити її можна тільки тоді, коли читання буде не примусовим, а стане внутрішньою потребою підлітка зануритися у художній світ прочитаного, «жити емоціями героїв», насолоджуватися мовою твору.

Дослідники проблеми зазначають, що нині наявна значна кількість художніх творів української підліткової літератури, у якій містяться тлумачення саме тих життєвих проблем, що турбують підлітків середнього віку. Це твори, в яких зображені герої-ровесники, близькі за емоціями моделі життєвих ситуацій тощо. Прикладами такої літератури є серії книг про і для підлітків середнього віку («Незрозумілі», «Не Ангел» Сергія Гридіна, «Солоні поцілунки» Ольги Купріян, «Я закохалася» Марії Морозенко, «Крута компанія» Наді Білої, «Дівчина з міста» Олени Рижко, «16 весна» Василя Теремка), чи книги Сергія Гридіна («Не такий», «І паралельні перетинаються»), Андрія Бачинського («140 децибелів тиші»), Оксани Сайко («Новенька та інші історії»), Валентина Бердта («Мій друг Юрко циркуль», «Все починається в 13») (Качак, 2017, с. 4).

Роль сучасної художньої української підліткової літератури у формуванні ціннісних орієнтацій учнів середнього підліткового віку значно зростатиме із урахуванням у процесі літературної освіти учнів функціонального аспекту, що потребує чіткого визначення мети і результату читання. Зокрема, вчені наголошують на тому, що нині відбувається певна трансформація моделі читацької культури, а відтак і типів читання: читання-навчання, читання-спілкування, читання-розвага, читання-відпочинок, читання-переживання, читання-втеча від реальності, читання-задоволення (Качак, 2017, с. 4–5).

Зазначимо, що сучасних підлітків середнього віку, особливо приваблюють гостросюжетні фабули і фантастичні лейтмотиви, що наявні у пригодницькому і детективному жанрі художньої літератури. При цьому вагомою функцією літератури для підлітків середнього віку, на нашу думку, є ті твори, які містять, зразки моральної поведінки, у яких наявні прояви моральних цінностей, норм, і їх значення пояснюються не абстрактно, а на конкретних прикладах. Тому аксіологічна сутність художньої підліткової літератури полягає у тому, що вона допомагає підліткам середнього віку отримати чіткі орієнтири у системі цінностей, закласти підвалини міцних моральних переконань, сформувати власну модель поведінки у суспільстві. Відтак, велика відповідальність покладається на вчителя, який зуміє правильно підібрати текст, розставити акценти і спонукати дітей не просто прочитати, а й емоційно «пережити» зображений художній світ, у якому превалюють гуманістичні цінності.

Іншою вагомою змістовою складовою процесу формування ціннісних орієнтацій підлітків середнього віку і водночас вагомою частиною сучасної підліткової літератури, є реалістична підліткова проза, що представлена оповіданнями, повістями і романами Андрія Бачинського, Надії Білої, Сергія Гридіна, Оксани Думанської, Оксани Лушчевської, Дзвінки Матіяш, Марини Павленко та ін. Вищезгадані та інші автори акцентують увагу на актуальних та резонансних для нашого часу проблемах, орієнтуючи читачів-підлітків середнього віку на соціально-політичні цінності (Качак, 2017, с. 5).

Художня інтерпретація історичних подій також знаходиться у полі зору підлітків середнього віку. Серед них твори Степана Процюка «Вітроломи», «Варвари»; Володимира Рутківського «Сині води», «Джури козака Швайки»; Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію», «Таємниця козацької шаблі», «Дике літо в Криму»; Андрія Кокотюха «Гімназист і Чорна рука»; Галини Кирпи «Мій тато став зіркою»; Андрія Бачинського «Неймовірні пригоди Остапа і Даринки»; Івана Андрусяка «Сірка на парох» та ін. Змістові перипетії історичної прози приваблюють підлітків середнього віку цікавістю подій, викликають інтерес до історичного минулого, емоційно вражають. При цьому змістовою сутністю ціннісних орієнтацій стає власне переживання за літературних героїв, що, зрештою, й зумовлює формування і розвиток таких стержневих особистісних якостей як співчуття, милосердя, доброзичливість, гуманність, почуття радості від перемог добра над злом (Качак, 2017, с.6).

Захоплюючими для читачів є такі твори, у яких біографічні факти з дитинства видатних людей поєднані із авторським вимислом, оригінальним тлумаченням минулих подій. Зокрема, відомі біографічні книги із серії «Життя видатних дітей», а також книги Андрія Кокотюха «Колекція гадів», «Страшні історії», «Мисливці за привидами», «Полювання на золотий кубок», «Клуб боягузів», «Гімназист і Чорна рука»; Наталії та Валерія Лапікурів «Детектива!»; Євгенії Кононеко «Бабусі також були дівчатками»; Анатолія Птіцина «Посмішка азовського крокодила»; Наталії та Олександра Шевченків «Привід у Домі Гукала», «Як не скарб, то пожежа», «Все в шоколаді»; Богдана Жолдака «Коли генії плачуть»; Олеся Ільченка «Чорне озеро кохання», «Смертельний круїз», «Медгоспیتال», «Пастка для геймера». Останніми десятиліттями жанр фантастичної прози та фентезі набув значного поширення у підлітковій літературі (Кизилова, 2015, с.231).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, роль художньої української підліткової літератури у формуванні ціннісних орієнтацій учнів середнього підліткового віку полягає у тому, що вона є вагомим компонентом свідомості особистості, зумовлює адекватність сприйняття навколишнього середовища, ставлення до суспільства, соціальної групи, самих себе.

Художня українська література для підлітків середнього віку, як складова частина літературної освіти, посідає вагоме місце у формуванні ставлення читачів до описаних подій, природи, героїв літературних творів. Вона дає змогу опанувати засобами продуктивної комунікації із оточуючими людьми, освоїти дійсність. При цьому формування ціннісних орієнтацій підлітків середнього віку варто розглядати у тісному взаємозв'язку із віковими і психологічними особливостями загального емоційного розвитку. Саме емоційне ставлення учнів-підлітків середнього віку до оточуючого, сформоване завдяки підлітковій літературі, є показником формування їх

почуттів.

Стаття повною мірою не висвітлює означену багатоаспектну проблему. Подальші наукові розвідки вбачаємо у вивченні науково-методичних умов ефективного аксіологічного впливу підліткової літератури на засадах вітчизняних й зарубіжних досягнень сучасної педагогічної теорії й практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гром'яка, Р., Коваліва, Ю. та Теремка, В. (2006). *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: Академвидав.

Концепція літературної освіти. (2011). URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/ [Дата звернення 06.03.2022]

Скрипченко, О., Долинська, Л. & Огороднійчук, З. (2009). *Вікова та педагогічна психологія*. Київ: Каравела

Коханова, О. (2017). Проблема становлення особистості в період дорослішання. В: *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. Т.2, с 113–117*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2017_2_22. [Дата звернення 06.03.2022]

Качак, Т. (2017). Сучасна українська література для дітей та юнацтва як зміст літературної освіти. *Гірська школа українських Карпат. № 17*. Івано-Франківськ, URL: http://mountainschool.pu.if.ua/files/Issue_ [Дата звернення 06.03.2022]

Кизилова, В. (2015). *Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: навчально-методичний посібник для студ. вищих навч. закл.* Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

REFERENCES

Hromiaka, R., Kovaliva Yu. & Teremka V. (2006). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference book]. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].

Kontseptsiiia literaturnoi osvity (2011). [The concept of literary education]. http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/ Data zvernennia 06.03.2022]. [in Ukrainian]

Skrypchenko, O., Dolynska L. ta Ohorodniichuk Z. (2009). *Vikova ta pedahohichna psykholohiia* [Age and pedagogical psychology]. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian]

Kokhanova, O. (2018). Problema stanovlennia osobystosti v period doruslishannia [The problem of personality formation in adulthood]. V: *Naukoviy visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O.Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky*, 2, 117. URL: http://nbuv.gov.ua/JRN/Nvmdups_2017_2_22. [in Ukrainian]

Kachak, T. (2017) Suchasna ukrainska literatura dlia ditei ta yunatstva yak zmist literaturnoi osvity: [Contemporary Ukrainian literature for children and youth as the content of literary education]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat. № 17*. Ivano-Frankivsk, URL: <http://mountainschool.pu.if.ua> [Data zvernennia 06.03.2022] [in Ukrainian]

Kyzylova, V. (2013). *Khudozhnia spetsyfika ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva druhoi polovyny XX stolittia*. [The artistic specificity of Ukrainian prose for children and youth of the second half of the 20th century]. Luhansk: Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka". [in Ukrainian]

THE ROLE OF MODERN FICTIONAL UKRAINIAN ADOLESCENT LITERATURE IN THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS OF ADOLESCENT STUDENTS

Halyna Melnykovych

Senior Lecturer at the Department of Social and Humanity Education,
Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4883-7286

e-mail: galinagrivorivna@ukr.net

Abstract. The article emphasizes that the axiological essence of Ukrainian fiction is presented by the natural transition of humanistic and value orientations in the inner essence of the personality of a middle-aged teenager. It was found that this age period is characterized by the imitation of positive actions of the heroes of works of art (as a result of reading fiction) and which are perceived not only on the cognitive and emotional levels, but also manifested in behavior.

Attention is focused on the axiological influence of adolescent fiction on the personality of the adolescent, due to the specifics of the perception of what is read.

It is proved that a significant amount of Ukrainian fiction for the formation of value orientations of middle-aged adolescents is that a fiction causes great changes in the emotional sphere of the reader, contributes to the direction of his reactions to various life events, changes his attitude to the world around him and himself. Due to the literary possibilities in the process of reading in the adolescent imagination reflects a certain picture, specific situation, image, described events are strongly experienced, and the stronger these experiences, the richer his feelings and perceptions of reality.

The axiological essence of adolescent fiction is in giving a help to middle-aged adolescents gain clear guidelines in the value system, to lay the foundations of strong moral beliefs, form their own model of behavior in society. Therefore, a great responsibility rests with the teacher, who will be able to choose the right text, place accents and encourage children not only to read, but also to emotionally "experience" the depicted art world, which is dominated by humanistic values. The teenager seems to penetrate into the events of the work of art, as if becoming a participant in them. Thus, acquiring a living meaning of moral norms and rules of conduct, available in works of art, are perceived and become value life orientations.

Keywords: axiological influence, adolescent literature, value orientations, middle-aged adolescents, fiction, emotional sphere.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2022 р.